

као позван, нађе као онај без кога се ни добар а камо ли погрешан корак не може да учини.

Беседништво је било и биће једно од најбољих средстава за узрастање хришћанског појмања. Беседништво је не само даровитост, већ и вежба. Случајеви из историје беседништва у овом смислу опште су познати. Велика је невоља, што савремени беседници неће да знају за ову истину и веома лако пристају на импровизације. Одиста на уштрб свога личнога угледа. Али, што је много горе, на уштрб Цркве којој не помажу, већ на против...

Сретне вас на улици познаник, друг. Молили сте га дуго и систематски да посећује храм. Он вас обрадује вешћу да је у храм отишао, али вас и растужи: „Страшно беседе, неуго, невешто, без одушевљења. Право наглавање. Целог те измрцваре и покваре све утиске које са дивног богослужења понесеш.“ Други пут поведете познаника у храм. Доброг Србина и културног човека. До његовог похађања храмова нарочито вам је стало. Човек је од угледа. Видеће млађи да такав човек воли Бога и посећује храм. Поћи ће и они за њим. Шта бива? Дивно богослужење, а на крају проповед. Ваш пријатељ претворио се у уво. И онда. С ноге на ногу и презнојавање. Видите шта је. Црвените и стид вас поједе.

Тако су ретке добре беседе.

А тако су прелепи и велики проблеми који су основ за проповедништво.

Црква ништа није учинила за васпитање ка-

дра беседника, за фаворизовање оних који умеју да кажу шта мисле: пламено и уверљиво. Културни црквени радници збијени су у таму најкрајњу.

Шта треба учинити да се ово стање поправи? Хитно треба предузети све мере да се неспремним проповедницима онемогући проповед, нарочито у Београду. Све беседе морају бити прегледане. Не од лица која се налазе на високим црквеним положајима, већ од људи који знају шта је беседништво, који имају опробана мерила, имају укуса, културе и знају горуће проблеме наших дана.

Беседништву треба вратити његово право значење. Група пастира, који су се беседништвом истакли, треба да обучава будуће проповеднике. Наставници омилике посветити највећу пажњу. За наставника тога предмета по богословијама и у факултету не могу долазити људи који ни перу, а камоли беседи, нису ни најмање вични.

Топлој, великој речи Господа, која је од галилејског горја заструјала целим светом као реч утехе и спасења, треба вратити праву њену намену. Реч божја мора бити проповедана ревношћу апостола која је на вери почивала. Ономе ко то нема — употребу те речи треба забранити. Јер својом речи чини страшне незгоде Цркви која се сада почела да хвата у коштац са највећим својим непријатељем.

Ниво проповеди по храмовима, нарочито престоничким и градским, треба што пре подићи. Иначе, човеку ће бити одузето право да живи од „речи божје“. И потражиће само хлеб...

Марко Марулић – Сплићанин

латински и хрватски писац 1450—1524

Да ли је одвише смело рећи: да су хуманисти позног Средњег века били разбијени људи, и зато са својим талентима више виртуози него творци. Тај позни Средњи век није више хтео сколастику, као суху спекулативну теологију; али није хтео ни Ренесанс. Људи су се дакле разбијали: ко ближе обали Ренесанса, а ко, као Марко Марулић, много ближе обали правога Средњег века. Али је и Марулић ~~на~~ са извесним додатцима врло личне природе био ~~ни~~ присталица строго хришћанске етике Средњег века. Ренесанс, шта је желео? Желео је космичко простирање човека, и храброст да човек прелази све тврде границе које томе простирању постављају поједини моменти живота. Није Ренесанс потпуно успевао. Знамо, на пример, какве је мисли и песме оставио један од највећих генија Ренесанса, Микел Анђело. Бецимо: да слободну човеку на крају крајева нема спаса, да се душа руши на прагу уласка у бескрајни космички свет. И затим, у једном сонету, завапио је Микел Анђело: да ни сликање ни вајање не умирују душу, јер она напослетку тражи љубав божју што је на крсту раширила руке да нас загрли. Је ли то у Микел Анђелу заостатак Средњег века? је ли хришћанство уопште? или његова лична аскеза, без које није ни један израђен дух човечји? Тешко је одредити. А шта је желео Средњи век? Желео је, насупрот космичном простирању, хришћанску аскетску редукцију човека, бегство од живота као суме таштина, за љубав једине љубави према Богу и вечном духовном животу после овога живота. Није ни Средњи век потпуно успео. Богословље

је давно већ залутало у суха надмудривања; у познату апсурдност: да о истој ствари могу важити две истине, једна по Аристотелу, друга по догмама Христове цркве. Аскетска литература је постала чиста ерудиција; срцем и душом су хришћанску мистику осећали и живели само изабрани појединци, и међу овима често не људи редовници, људи монашког и свештеничког staleжа. Није ли баш и Марко Марулић био такав пример; није ли било још за његова живота писано да он у хришћанској теологији и филозофији, и хришћанском животу, наткриљује свештенство онога доба; није ли он сам писао много читане странице о свештенику који једно говори а друго живи; и о ономе који из манастира бежи натраг у свет. — *De doctore qui aliter docet, aliter vivit. De illo qui de monasterio reddit in seculum.* Надбискуп сплитски, Бернардо Зане, савременик Марулићев, давао је Марулићу за право, издајући строге наредбе: да монаси имају тонсуру а не фризуру; да не носе пругасто одело; да не иду у машкаре.

Писци и песници који су живели у том судару струја, заиста су се морали ломити у два правца. А што им је на обе стране могло ваљати у оно „латинско“ време, била је виртуозност у имитовању форми класичних песника; виртуозност у латинском језику; виртуозност у теолошкој ерудицији; и, откако су у Италији један Ариосто, један Бембо и Санацаро почели писати материјал народним језиком све врсте спева, виртуозност, у Далмацији, да се на „словинском“ језику певају не само покладне и шаљиве песме, него и оно што

III

126/90

126/90

се пре само латински писало, библиски епови, молитве, похвале свецима. Таленти су се дакле сви од реда, они за науку, они за хришћанску етику, они за поезију, неговали и развијали у смислу виртуозности. Писци се угледали на некога; или су примењивали нешто; ученост им није тежила за оригиналним идејама, него за огромним скупљачким напорима ерудиције; преводи су рађени у првом реду ради језичких и метричких утакмица; чак пригодна песма није била израз чистог одушевљења, него служба цркви или политици. Са традицијама Средњег века може се довести у везу још један важан моменат у животу и раду тадашњих писаца: амбиција да се стече име у целој културној Европи онога доба, ^уса литературом коју чита пре свега учен и образован свет; другим речма, амбиција писати течно и елегантно латински. Тако можемо разумети да је Далмација XV и XVI века, када је сав свет умео читати Петрарку у талијанском оригиналу, да је та Далмација добила, на пример, чувену Петраркину **Молитву блаженој Девици** не само у преводу Хваранина Франа Божичевића на хрватски језик, него у преводу Марка Марулића на латински језик. Виртуоз Марулић радио је тај луксузни превод зато што је знао више него одлично латински, и волео литерарну гимнастику на том тада још увек највише цењеном језику. У то време, заиста, латински језик је још владао на универзитетским катедрама, великим делом на црквеним предикаоницама, у писаном и штампаном тексту свега теолошког и филозофског, у слогу наредаба свих власти, и у слогу поезије која је била безмало увек наравоучителна или филозофска. Ако се дакле неко оновремски родио са даром да савлада тај не много лаки језик, он је, и због језика и због духа времена, свој талент упућивао, па и ломио, да продукује оно што се латински писало и читало: ако не баш чисту теологију, а оно хришћанску моралку и побожну и аскетску поезију.

То би била основна скица судбине и Марка Марулића Сплићанина, **Marcus Marulus Spalatinus**, како се звао на својим латинским делима. Марулић се родио тачно на средини XV века, 1450; и живео у том веку 50 година, а у XVI веку још 24 године; што значи да је претежно фигура XV века временски, ^ифигура правог Средњег века по духу, онога века који се, нарочито ван Италије, још јако опирао Ренесансу, још чврсто приањао уз строго црквену традицију, и уз строго хришћанску етику, ~~и~~ на западу уз строго католичку етику. Јасније речено: Марулић је припадао менталитету који се још строго држао веровања у двојство човечје природе; у борбе у којима се материја и дух стално сударају и у фрагменте разбијају. Високо своје образовање стекао је Марулић на тада чувеном ~~италијанском~~ ^{таллијанском} универзитету у Падови, где се скупљала цела тадашња културна Европа, било као професор било као студент. Радио је Марулић необично озбиљно, и већ као ђак се истакао једном наравно на латинском језику испеваном песмом у част млетачког дужда Николе Марчела. (Сплит је тада био под влашћу млетачком). Шта је Марулић, као студент књижевности и као хуманист, учио у Падови? Познао је грчку и латинску антику у смислу књижевности и филолошких и метричких строгости при писању. Познао је грчку филозофију уопште, али, у оно време, нарочито Аристотела. Односно, Ари-

стотела примењеног од његових следбеника сколастичара у теолошким спекулацијама, у сапињању богословских дисциплина у суву логику, и у цепање логике на још сувља надмудривања, — и истог тог Аристотела, много живље и гениалније приказаног, према учењу чувеног Арабљанина Авероа, који је са Аристотелом отишао био у пантеизам, и у веровање: да је Бог овај свет. Авероизам је био посебна дисциплина на свима тадашњим универзитетима, па и у Падови. И то, у Падови, са овом традицијом: да су ^{за}авероизам: падовански универзитет, Данте, и францисканци; а **против** авероизма: Тома Аквинац, доминиканци, и песник Петрарка. (Познато је Петраркино жестоко католичко мишљење: да је „Аверое био бесан пас који је лајао на крст“). Марулићу је наставник за авероизам био чувени професор Николето Верниа. И може бити се и наставом Верниа може тумачити: да је Марулић, иако сав предат црквеном хришћанству и аскетском животу, ипак одмакао од сколастике — колико је успео — и као писац се трудио да говори срцима и душама људи, и све више широким слојевима људи. Учене распре између сколастика и авероиста биле су у Марулићево доба такође већ добрим делом — виртуозност. Не само зато што је Ренесанс освајао, него и зато што врло великих умова није више било. У XIII веку, правом Средњем веку, стајао је у борби гениални Тома Аквинац, који је имао моћ духа и маште да остане при чистој теолошкој стручности на бази Аристотела и логике. И стојао је у борби Данте, гениј поет, који је имао моћ духа и маште да остане догматичан хришћанин, а мисли и ради са целом световном и паганском класиком, са филозофима, са херојима грешницима сваке вере и јереси којима је он понекад баш у рају налазио места. У XV веку се више није могло што је могао XIII век. Освајао је Ренесанс са својим модерним хуманизмом; средњовековни хуманисти су зашли у виртуозитете; егзактне науке, које су почеле да се снаже, издржавале су тешке борбе против цркве, још свемогуће у светском управљању и суђењу. И тако се XV век, и Марулић у њему, ломили: нису **више** могли примити хармонију тела и духа у човеку на антички начин, просто на основи недиференцираности; а нису **још** могли да приме ту хармонију на начин ренесансног схватања које је индивидуалном човеку давало велике слободе тела и духа.

Под тим углом треба пратити Марулића. Средњовековни хуманизам је још ту, али неки хуманисти гледају више унатраг, у литературу која је сва у служби цркве, вере, хришћанске етике, и зато безмало искључиво латинска; док други хуманисти гледају више унапред, иду за струјом Ренесанса, пишу и љубавне и шаљиве и несташне покладне песме, и драмолете, и спевове на библиске теме и на светске теме — још понекад на латинском језику, али све више на матерњем народном језику.

Марулић није стојао сам у тадашњој књижевности Далмације; имао је другова, савременика писаца и песника у Дубровнику, на Хвару, у Шибенику и Трогиру, па и у самом Сплиту. Да споменемо само најбоље у Дубровнику и на Хвару: Шишка Менчетића и Ђора Држића; и Хваране Ханибала Лучића и Петра Хекторовића. У смислу чисто уметничке вредности, у смислу живог и бујног поетског духа и песничког ритма, Марулић се са

тим својим савременицима не може мерити. У Марулићу није било лирског темперамента ни вреле маште. Али је Марулић, благодарећи високој својој писмености и култури, дизао своје спевове до литерарне вредности; а како је био нешто старији од двојице Дубровчана, и доста старији од двојице Хварана, припада му место најстаријег уметничког песника на матерњем језику далматинских Славена. Издвајао се Марулић међу својим савременицима писцима још нечим: особитим цртама карактера, и сасвим крупним **европским** калибром писца латинског. Марулић се није женио, и није се калуђерио, али је свом својом књижевношћу, и свим својим животом служио искључиво идеалима хришћанског морала и најлепше аскезе. Како је писао, тако је живео. У оно доба, кад је свештенство од горе до доле посрнуло било, кад се већ спремала реформација и оцепљење од исквареног католичанства великог дела католичког света, то је била реткост, а у световном животу, може се казати, и јединствен пример. Марулић је у два маха, млад и стар, ишао у манастир на острву Шолти, али је оба пута бежао, враћао се у ћелију свога стана у Сплиту. У **Добрих науцих**, спеву на хрватском језику, објаснио је то следећим стиховима:

... стања редовних (редовника), то ми је јад векши;
гди најти покој мних сигурно, утекши —
вазда своје воље, тере зла хотинства,
несклада довоље, а мало јединства.

Још за живота Марулићева, писци су га у својим делима истицали као узор моралног човека, духовно високо уздигнуте личности. После смрти његове нанизао се велики број ретких епитафа. Хекторовић га је опевао у свом **Рибању**; Зоранић у својим **Плџинама**; писало се о њему као „о првој звезди далматинској после св. Јеролима“. Најбоље од свега сведочи о Марулићу само дело његово, латинско на првом месту, а затим и оно на матерњем језику: да је мислио и живео аскетски; да је био особит пример мистика који, остајући строго у границама теологије и своје цркве, ипак је себе и друге учио да човек сам у себи може да изгради свети живот и спасење.

Има ипак и у Марулићевој младости комадић хронике о типичном богатом и младом племићу; становнику једног од богатих наших приморских градова који су играли важне улоге у културном саживљавању Далмације са Италијом, и у политичком животу Далмације са Венецијом. Као сплитски племић, Марулић је морао учествовати у свечаностима при доласку млетачког капетана, и друге млетачке господе; морао је имати и неких племићских функција у граду; морао се одевати по племићски. А одржало се до данас једно предање по којем је неко време учествовао и у галантном животу племића. Према путопису једнога странца, и према локалном усменом предању, Марулић је са својим присним другом, племићем Папалићем, отприлике онако како се то радило у старом Риму, волео сестру или кћер, можда и жену једног сплитског племића, наизменично са својим другом: један од двојице у љубавном загрљају, а други у дворишту на стражи. Пели се лествицама од ужета, и улазили драгани кроз прозор. Једне вечери, преко реда, Папалић замоли да Марулић њему уступи место. И би тако. Ноћ одмиче, а Папалић се не спушта. У неке часове паде

кроз прозор тешка врећа, и у њој мртво тело друга Марулићева, отсечене главе. О овоме догађају нема јасних ни званичних потврда. Марулићев биограф, савременик и пријатељ, Никола Наталис, не казује о томе ни речи. Мора се додати да је Наталис писао више духовну него општу биографију Марулићеву. И не сме се заборавити да се у оно време биографије писале више ради примера потомству него ради пуне истине: претерано су подвлачене врлине и заслуге, а греси и заблуде су остављане божјем суду. Толико се зна, и потврђено је, да се Марулић око 26-те године живота престао облачити у племићско одело; затворио се у собу и предао неуморним студијама и читању; проводио безмало монашки живот, слушао свакога дана мису, строго постио, ћутао, чак се и бичевао. Да ли стога да би нашао зашто му је Бог оне ноћи спасао живот; да ли зато да не би заборавио страшну судбину друга; да ли ради новог и бољег живота — то се не зна. Дешавају се у осетљивим људма нагле промене које никоме до Богу нису јасне. Наталис је мало претерано тврдио да је Марулић 40 година провео у својој соби. Баш из властитих Марулићевих писама, и написа, знамо: да је путовао у Рим, па и по целој Италији, скупљајући старе записе и студирајући их; а касније да је почешће, с другом једним, „тумарао“, како сам рече, по Солину, опет ради старих записа, а и ради података који су му требали за књигу, латински писану: **О делима далматинских и хрватских краљева**.

Марулић стоји у југословенској историји књижевности са двоструком славом: домаћом и светском. Речено је већ, он је најстарији досада верификовани писац уметничке поезије на језику далматинских Славена; а затим он је био у своје време, не само најпознатија далматинска књижевна фигура у културној Европи, него су његова два главна дела у латинској прози више превођена, и у више издања растурана по Европи него слична дела писаца из великих културних народа. На матерњем језику је Марулић писао у стиховима, на латинском углавном у прози. Од дела на матерњем језику, за живота пишчева штампан је само, у шест певања, библиски еп **Јудита**. То је она славна удовица Јудита из Старога завета која је и очувала свој образ и ослободила свој народ убивши непријатеља, Асирца Холоферна. Ради се дакле о духовном сиеву, и о религиозном херојству. Марулић тумачи јунаштво своје хероине у вези са њеним религиозним животом: кострет је носила, пепелом се посипала, на коленима Бога молила. Песничке вредности, у смислу оригиналне идеје, или бар оригиналне интерпретације духовног комплекса удовице Јудите, нема у спеву. Познато је да су ту фигуру обрађивали већ писци петог и шестог хришћанског века. Али је Марулић писао **Јудиту** у правилним стиховима са римама, и то уз виртуозно сипање рима не само на крају стихова него и на полустиховима. Језик је прилично течан, местимично снажан од народских елемената. Не треба заборавити да то није младачко дело, напротив, појавило се 1521-ве године, свега три године пред смрт 74-годишњег старца. Остали Марулићеви спевови и песме на матерњем језику нађени су после смрти његове у две рукописне збирке, у којима су састављачи делимично јасно означили које су песме Марулићеве, а делимично нису то учинили јасно. Научна испитивања су верифи-

ковала доста велики број састава. Сви ти спевови, сем једне шаљиве песме, и једног сатиричког фрагмента — али и ти на крају са наравоучењем — све остало је оно што је Марулић искључиво радио: пример и поука за богоугодан живот, опомена срцу човеку да воли више ствари и више истине. На пример, спевови: **Од муке Исукрстове; Од љубави божје човеку; Глава мрташка говори; Липо приговарање разума и човека.** Навешћемо неколико стихова, да би се видело, прво, како је садржина хрватских Марулићевих песама махом парафраза познатих светих текстова; и, друго, да би се видела вештина Марулића латинског писца да гради стихове „словинске“, и простим људма упућене. Из спева **Душа из гроба ове ричи нам говори:**

Остави свиту свит, тер позри на мене,
јере је као цвит, ки процвит тер вене.

Ки си сад жив и здрав, скоро ћеш земља бит,
да с' јачи нег је лав, хоће те смрт добит.

Из спева **Липо приговарање разума и човека**, у одељку где се човек жали разуму на страдања од болести:

Када је бол мала, устрпи с', ласна је;
Кад је узбујала, устрпи с', кратка је.

У издању Југославенске Академије знаности, у серији **Стари хрватски писци**, могу се наћи, и са интересом прелиставати Марулићеве хрватски спевови; има доста живих и топлих одломака, упркос увек истој тенденцији у духу певања. У Марулићу је било искреног одушевљења за духовни живот, и за оне које је желео научити како се духовно живи.

Одређенија је и већа заслуга и слава Марулића латинског писца. Латинско дело Марулићево садржи: нешто стихованих ода и химни; богословско етичке радове; полемичке списе; (на пример, о томе да се св. Јеролим није родио у Италији него у Далмацији — **Marci Maruli Spalatensis in eos qui Beatum Hieronymum Italum esse contendunt**); историске радове, као већ поменути рад о делима старих краљева; чисто филозофска дела, као, на пример, **Psychologia de ratione animae humanae**; археолошка дела. Међутим, две су књиге оно што је исцрпilo сву ученост Марулића хуманисте; сву топлину његове душе која је осетила да од примера живог и препричаног бољег учитеља човеку нема, да место догми и заповеди треба читаоцима саопштавати, управо причати напоре и јунаштва људи за узвишење и очишћење живота; **два** та дела исцрпila су и сву вештину бриљантног латинског стила Марулићевог. То су дела која су се, особито једно од њих, која су се деценијама прештампавала у оригиналу и у преводима по разним земљама културне Европе, у Немачкој, Француској, Низоземској, Италији, Португалији. Прво од тих дела штампано у Венецији 1501-ве године јесте **Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis**. **Евангелистариум**, врста етике на основици углавном Старог и Новог завета. Материал је разрађен у три главна правца новозаветне идеологије: вера, нада, љубав. Развијајући теорију и праксу вере, Марулић је модеран: упоредо са вером у Бога иде проблем вере у човека уопште, и свакога од нас у самога себе. У истом смислу, надање човеково је Марулић превео од пасивног чекања божје мило-

сти у активност човекову у животу, у свакидашњу праксу живота. Говори се у тим поглављима опширно о јелу и пићу, о посту, о бдењу и спавању, чак о лежању, о послушности, и т. д., као условима за наду на божју сарадњу са човеком. Највећи део **Евангелистариума** заузимају одељци о љубави: према Богу, према ближњем, пријатељу и непријатељу. И ту се Марулићев човек активно, са дужностима **уводи** у мистерију дејства љубави. Много се говори о миру душе и тела, о браку и избору жене, о васпитању деце, о милостињи у њеним разноврсним облицима и смисловима, о гњеву, о злом језику, и т. д. Укратко, **Евангелистариум** је покушај једне **практичне** књиге из пера не једног калуђера, него једног ученог хуманисте. У оно време то је било ново, и врло пријатно. Додуше, постојала је већ дивна и широм света позната, и данас читана књижица Августинца монаха Томе из Кемпена, **De Imitatione Christi**. То дело је бесумње силно такнуло у душу и Марулића, савременика Томина — премда је Марулић заступао мишљење да је књижица дело париског каноника Јована Гersona, раније већ умрлог. Од Марулића нам је остао и први превод на наш језик тога дела. Али Марулић није имитовао писца те књижице. Он се одушевио топлином писања, обраћањем писца широким слојевима људи, можда и категорисањем идеја и материала, али ће он, Марко Марулић, своје главно латинско дело **De Institutione bene vivendi, per exempla Sanctorum** — **Упутства и поуке за богоугодан живот по примерима светих људи**, израдити на свој лични начин. Унесен је у то дело огроман материал ученог хуманисте; али је та права мала енциклопедија богословско етичке изложена на начин непосредно човечан, у примерима, причицама, легендама, чудима, метафорама, цитатима. Та је Марулићева књига у пуном смислу речи погодила и угодила. Приказујући је и хвалећи је, писци су је називали „божанском етиком“; док је њена привлачност долазила стварно баш од „човечанског“ елемента у тој етици. Први пут је дело штампано и издато у Венецији, 1506-е године; а за сто педесет година доживело је деветнаест издања. Према **Евангелистариуму**, ово дело значи: већи обим, далеко већу популарност, несравњено богатији материал, несравњено живљи и топлије обраћање широким слојевима људи који маре за бољи живот и душу. Узгред нека је речено, и забележено са задовољством, да смо ту књигу, у једином примерку, са на крају додатом песмом **Carmen de Doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in Cruce**, пронашли у Универзитетској библиотеци у Београду међу књигама које су дошле као поклон са библиотеком Војвођанина Јоце Вујића из Сенте.

Дело **De Institutione bene vivendi** постаје богословско у смислу средњовековног тек у последњој књизи, тамо где је реч о стварима које ми данас не можемо примити као чињеничке појаве и резултате: о ђаволима, о устајању мртвих, о сигурним знацима за долазак страшног суда, о визијама мучења грешника у паклу, и томе слично. Иначе је то један пријатан и поучан аскетски бривијар, који се може читати са интересом, где се баш случајно отвори, да ли на поглављима о сиромаштву или богатству, о одевању или о голотињи, о ћутању или о брбљању. Материал за илустровање идеја и идеологија непрегледан је. Сакупио је то и категорисао човек који је сигурно на памет знао Стари

Х (Човек аскет је човек је, бине бине признавају заслугу уопште)
пето свом животу сабрљивост

и Нови завет, и прочитао не једаред сву богословску литературу Истока и Запада; животе светаца, мученика, пустињака; збирке о чудима; записе о болестима и небесним појавама; календаре, мистерије, разна културно историска дела, и т. д. Занимљиво је, на пример, видети шта је све Марулић знао, скупљено као материјал, о одевању људи. Могли бисмо ту почети од онога монаха у пустињи који је, пошто се поцепало одело у којем је остао свет, горњи део тела облачио само у косу и браду, а доњи, нарочито „где су стидни делови“, прекривао лишћем и гранчицама — па ићи до детаља о одевању и кићењу раскошних куртизана и других богатих жена. Сав сакупљени материјал сложен је, како већ рекосмо, у врсту енциклопедијског речника. Под сваком заглављем нижу се, у ситним одељцима, често само редом два, примери и наводи из свих векова хришћанства, из целокупног живота католичке цркве, из аскетских напора целог човечанства, како је то записано у делима грчких и латинских богослова, монаха и историских хроничара. Наравно, из књиге строго средње-вековног хуманиста Марулића изостали су филозофи, и много лични и од цркве еманциповани мистици. Упада у очи, на пример, да Марулић чак и једног славног св. Августина у овој својој књизи релативно мало помиње. Има своје место св. Августин у делу Марулићеву: *De Quatuor Ecclesiae Doctoribus*, али тамо је приказан као бискуп, теолог и апологет западне цркве. У делу о коме је овде реч, морао је због њена практичног смера, бити навођен више као мистик и светац. А тим путем се у естетици и мистици св. Августина откривају многи елементи Оријента, мистике која се више живела личним духом него теоријама. Уосталом, Марулић сам живео ју је личним духом. Али то баш и јесте пример за разбијене и ломљене менталитете онога доба.

У свом најбољем и најчовечијем делу, **Упутства и поуке**, није Марулић ипак оно што се у модерном смислу речи подразумева под слободним творцем из слободног талента. Марулић је, по правилима и адету онога доба, подређивао свој талент ерудиту и филологу у себи и онда кад је писао на матерњем језику, а камо ли на латинском. Латинштина је у оно доба смела бити или антички или хришћански надахнута. Па ипак, пробијаће код Марулића жив човек из хрватских спелова и из латинштине. У књизи **Упутства и примери** он просто разговара читаоца кроз онај енциклопедијски речник. Ниже приче, описе природе, начине живота, речи и поступке својих богоугодника тако, да се читалац наизменце диви, боји, узбуђује, смеши и смеје. Ако се сме рећи, Марулић је, за добро што ширег слоја људи, од своје учености начинио у том делу једно ерудитно шаренило, један калейдоскоп или панораму тешкоћа и лепота, грозота и наивности богоугодних чињења с ове и с оне стране човечје смрти. Рођен писац, и књижевно израђен човек, Марулић је знао увек наћи поенту, и у просто човечном, и у светачком, и у апсурдном. Марулић је можда последњи средњевековни писац од ранга, и већ напредног духа, који је успео да у врло ученом и опет занимљивом делу истакне у привлачној форми средњевековно хришћанство и укус за аскезу.

Од укуса за аскезу има код Марулића можда мало и сувише. Дисциплину он врло претежно своди на стегу и мучење тела. Пост, неспавање,

бдење, кићење тела, важни су и стални мотиви. Послушност, ако треба, може да иде до изнуравања живаца. У оно време то се није сматрало суровошћу него методом. Нека се нико не изненади сувише, ако саопштиме да ону познату, како волимо казати „језуитски свирепу“ **perinde ac cadaver** није измислио Лојола, него много пре њега благи и душевни св. Францискус. Вероватно је требала! У поглављима о посту, напротив, има код Марулића симпатично предање да је Никола, епископ Мирски, још у пеленама само средом и петком хтео сисати, и тако, „и не знајући још шта је то јести, већ постио.“ Неспавање и бдење изгледа да су Марулићу лично били или велика мука или велика победа — једнако се на то враћа. Наводи нам се писмо св. Јеролима девици Евстахији: да „ђавола не може победити онај кога сан може да надвлада“. Опет св. Јеролим, домаћи далматински светац, како знамо, писао је о св. Илариону: да је целога века лежао на шљунку, јер пророк „Амос опомиње: „тешко вама који лежите на постељама од слонове кости, и чините хиљаду нечасних и срамних ствари у постељи.“ И тако даље, ваздан занимљивих примера за демонску комбинацију спавања и излежавања са недостојним делима и мислима. И ко би ту смео сувише енергично да опонира Марулићу! Из радозналости, узесмо **Евангелистариум** у вези са тим Марулићу драгим мотивом. Акуратно: **De malo somnolentiae**, а у текстовима око тога, у разним варијантама, оно што је о спавању мислио Далматинац св. Јеролим: **Raro videbis eos qui somnulosi sunt a luxuris libidibusque abstinere** — „Реткост је да се спавањиви људи могу уздржати од сладострашћа и блудности.“ У поглављу **о послушности**, у књизи **Упутства и поуке**, читамо о монаху који је, по наређењу духовног старешине, једно исто одело парао и поново шио; или воду вадио и просипао. Кад читалац дође до поглавља **О самоћи**, очекује да ће бар ту бити реч само о контемплацији душе. Не. Сем душе, важно је знати да тело у самоћи живи по мрачним јамама и у страшним пустињама, и да је такав живот трајао и по сто година. Ми мислимо да је ту аскетска поента у „сто година“, то јест, у напомени да нема околности на божјој земљи које би биле искључиво рђаве. Како је већ и раније било речено, сви напоменути примери, какви год били, Марулић им нађе, ако не аскетску, онда литерарну поенту, која се урезује ако не увек у душу, а оно у памћење.

Да се читалац не би заморио жанром причаца, Марулић има и цитата мудрих одговора и мишљења. У поглављу **О смирености** наводе се речи једнога папе кога је неко одвише хвалио: „Моли Бога, брате, да сам ја достојан тих хвала; као и да ти будеш достојан да твоје мишљење не заслужи супротно мишљење.“ Цитате опет одмењују визије и чуда. Тамо где се говори о искључивом читању светих књига, чујемо опет св. Јеролима. Кад је полазио за Јерусалим, понео је био за читање Цицерона, римског филозофа. Па му се приснио суд божји над једним човеком: са строгом опоменом да само свете књиге треба читати. Имамо уосталом на другом месту и директно од Марулића текстове са сличном садржином. У предговору књизи **Упутства и поуке** каже Марулић: „Нека остане ко хоће при Катону, Сципиону, Камилу ... Сократу, Питагори и Платону; ми ћемо ићи за делима и животима патријараха, црквених

отаца, пророка, Христа, апостола, светаца Старога и Новог завета... Оставимо се оштроумности филозофа, јер само они што вероваху у Бога, истину нађоше! А у поговору уз **Евангелистариум** каже Марулић још сажетије критику на све оне који не живе богоугодно: "...у филозофима, реторима, песницима са оба врха Парнаса... све је ниже од чистог живота у вери, нади и љубави." Марулић филозофе и реторе назива грчким изразом **magos**, што ће рећи нехришћански свештеници ако не мађиници. У другој глави друге књиге **Упутстава и поука** има поглавље: **De fide Christi contra magos**, а као један од аргумената ка ствари, даје нам се ово: Цар Константин беше једном позвао у Цариград на дискусију црквене оце и магосе. Један од тих „мађиника“ усред говора којим је нападао веру Христову, неочекивано онеме, и даваше рукама знаке да се осећа побеђеним.

Понекад се човек тргне: колико је Марулић више био човек Средњег века него Тома из Кемписа, или, свеједно, Јован Герсон. Марулић је упорно био фигура средњевијековна. Кад кара и не одобрава, воли да грмне и директно удари. У књижици Томе из Кемписа, напротив, заобилазно се каже да је бољи од филозофског и реторског начина, начин Светог писма и Христов: „Ја ширим своје учење без буке речи, без замршености мисли, без грамжења за почашћу, без сукоба са разумом.“ Како је ту безмало на поетски начин истерана ипак на чистину сва заврзлама интелектуалних поступака! У тој дивној књижици се и чуда обилазе, сем оних дубоко у духу човекову. А Марулић, иако не монах, волео је много снагу и аргумент чуда. И то чуда запажених оних чулима која је иначе радо денунцирао, и сматрао да није несрећа кад у човеку окрњено функционишу. Марулић наводи чудо из живота св. Варваре која је морала да бежи од оца многобошца: камење ју је помагало бежећи с њом, и прирастајући по потреби за високе планине. Мора се признати да је слика лепа. Али, добар композитор, Марулић одмара читаоца на време и од лепих слика. У поглављу **О ђутању** долази на ред мисао филозофска. Опат Памбоне каже: „Ћутим, да бих научио казати реч због које се нећу кајати.“

У књизи о поукама за чист живот, наравно да велики део запремају проблеми сексуалног живота и чедности мушкиња и женскиња. Ти су текстови, уосталом као код свих средњевијековних теолошких писаца, или црквених предикатора, у најмању руку чудни, често неразумљиви, апсурдни или брутални. Таква је у оно време била метода дисциплине: пробудити пожуду, па је онда гасити; мучити се ради чистоће и духовне јачине. У књизи трећој Марулићева дела о којем је реч, у глави **О доброчинствима**, имамо и примере са сексуалном муком и победом. Вителиус, монах из Александрије, почео одједаред да залази у квартал јавних жена, и изложио се ужасним осудама и хуљењу света, и све то мирно трпео. Шта је бивало? Монах избере жену, плати, и уђе с њом у собу, па се онда баци у једном углу собе на колена, и у сузама моли Бога за спасење несрећне жене. Пустинјак Павле, за искушење, долази на дивно место природе, и пред лежиште жене. Сам је себи прегризао језик, да би га страховити бол сачувао од пожуде. Узгред речено, песник Марулић дао је ту ванредно леп опис природе. Затули читаоца необично, међу многим примерима о чедности, и текет, који није

Марулићев, али је од Марулића нађен: „Христос, хтевши се родити од чедне девојке“ — незгодно нам је да наставимо нашим језиком — **per portam clausam in mundum hunc veniens, per quam vir non transivit...**

У књизи петој, где су поглавља о страдању од болести и о смислу болести, имамо опет само толико духовних рефлекса од болести колико и јаког инсистирања на оштећењу тела као једне аскетске формуле. Човек који је у болести изгубио једно око, узвикнуо је: „ослободио сам се једнога од два непријатеља“, то јест, једна врата мање за улазак таштина у човека. А како Марулић радо остаје на једном постављеној норми дисциплине, налазимо исто гледиште и у хрватском спеву, у споменутом дијалогу између разума и човека:

Ако с' очи згубил, утиш' се згубив њих:
да с' врата затворио по ка улази грех.

Али зато пред крај пете књиге имамо једно ванредно завештање мудрости, ради којег, и сличних, добро је понекад превртати Марулићева упутства. Опат Иларион сабран је и миран на самрти, јачи од своје душе, којој говори: „Изађи душо, чега се бојиш!“ А још раније је наредио да га сахране чим издахне, како јесте, „без ичега светског при сахрани.“ „И тако се у граду сазнало пре да је сахрањен него да је умро“ — **Ante orbi sepul-tum quae mortum nunciaverunt...**

Последња, шеста књига чието је богословска средњевијековна. Ту су оне стварности које, како рекосмо раније, нису више стварности нашег времена. Усамљеник неки на острву видео је како Теодориха, краља Италије, од секте Аријеје, бацају у огњену јаму онај папа и сенатор које је он дао убити зато што су бранили католицизам. У истом часу кад је онај имао визију, умро је краљ Теодорих... А да ли смо, збиља, сасвим, и сви, изашли из тих средњевијековних стварности?

Све у свему, има да се понови: Марулић је раскинута личност. То је један правоверни католички аскет, али са примесама мистике личне. То је типичан и израђен латински писац, али и један даровит песник матерњим језиком, који је језик навлаш отискивао из своје књижевности све до дубоке старости. Када, што је врло ретко, узме Марулић да пише не етику, него живот, онда није ни аскет ни племић, него је човек од крви и меса, и човек живих очију, и син сељачког далматинског и словинског народа. Кад, у **Јудити**, не описује религиозне удовичине екстазе, и, поводом гозбе асирских војвода, не уплеће моралне поуке о прождрљивости, тачно оне које је обрадио у **Евангелистариуму**, у поглављу **De vitio jejuna-re polentium**, него га дохвати расположење песничко да опише како су после раскошне гозбе испадале пијане војводе из шатора, онда добијемо стихове снажног реализма:

Појдоше, заносе туд овуд ногама,
сами се надносе, кимљући главама;
у образ јим плами, а на носу пара,
и на браде прами лашћаше се цквара.

јер ники о плочи удри собом пад се,
ники се помочи, ники кара свад се.

а ники ригнише, ники се гнушаху,
а ники лежише, ники на њ падаху;
а дружих ношаху ставит јих на одар,
токо се сазнаху коко мртав товар.

наравно, није измислио он онај епитет, у латинском стиху
баракта гасити текет, који текет и у хрватском *Stabat mater*
долази, који

У другом хрватском спеву, сатиричном, нађеном само у одломку, **Поклад** и **коризма**, имамо још реалистичнију сцену: како се фратри, о покладама, напијају, туку и рањавају и убијају. Док на крају песме Марулић не истера правоученије: да ће „тако ђаволи разносит' душице“, како гаврани разносе комађе мяса после туче, дотле смо чули скоро раблески одломак из разузданог живота фратара:

Дезуна (фратра) наскочи сладолик Катунар (фратар)
и ражањ проточи кроз његов бревијар,
да њега не рани; он цокулом замах
удри га по рами, и тишћи њим у прах.

Друга два фратра:

браду му припали, он њега рукама
зграбивши обали, и трепа ногама;
моћно га гњечаше петама трепљући,
он под њим јечаше, душу пушћајући.

Фра Сутул Грозога по трбуху љусну,
трбух бубну с тога, шћап на поли хрусну...

У **Јудити** опет има складно изведених пеизажа, воћњака, цвећа у раскошном ориенталном врту, са пуно детаља неког лепог ренесансног сликаног платна. Али после се то ~~опет~~ сплете са моралним примесам и елементима напавирченим из класичне историје и митологије. Судећи по неким реалистичним одломцима у **Јудити**, или у двома сатиричним песмама, могао је Марулић, да је хтео, писати у стилу не само Хекторовића и Лучића, него и самог Чубрановића, песника **Јеђупке**. Нешто је Марулића увек стезало, нечим се сам гушио. Песника у себи стављао је под исту дисциплину као и аскета. И тако је постао чувен латински писац по ономе, ако смемо рећи, богатом „билдербуху“ аскетског живота; а остаће занимљив као хрватски песник можда најпре по питању: докле би отишао, да песнички темперамент није у себи гушио. Или га заиста није имао? Да, колико је страница исписао о дивној теми пролазности човекове, са више или мање замаха, али никада да се сасвим понесе, и, слично Вергилију, у неколико речи каже целу трагедију пролазности целог једног племена: **Fuimus Troes! Fuit Illium!** Никада да оно што је мислио и осећао као много после њега Гундулић, да и каже као Гундулић:

Виђ' што је од њих сад остало:
тек у земљи земље мало.

Никада да се у молитви занесе као његов присни савременик, аскет Савонарола, (рођен 1452), да пусти на вољу немирима, и оној уплаканој грубости која је тако карактеристична за свеце и аске-

те, и да и он почне молитву као Савонарола што је: „Зашто, Господе, гледаш моје грехе! Зашто их бројиш! Зашто тако пажљиво посматраш, као да не знаш да је човек што и цвет у пољу!“ ... Или: „Срце моје ме је оставило, Господе! Не мисли о мени, заборавило је своје спасење, од лутало с правога пута, отишло далеко... очи су му упрте широм света. Звао сам га, али се не одазива, отишло је, пропало је у гресима, продало се... О, Боже, срце чисто створи ми!“...

Али, ми нисмо у стању, данас, правилно судити значења и вредности ствари давно минулог Марулићево доба. Ми појма немамо о моћи чистоће духа у Средњем веку, о оној присности са којом су људи живели са божанским стварима. А још мање можемо судити колико је мучно морало бити живети у доба кад је у Средњи век пробио дух Ренесанса. Људи нису више јасно знали: припадају ли пре земљи или небу; је ли важнији народни језик или латински; је ли важнији свој народ од Европе, или од небесног царства... Кад су Турци већ добро притиснули били Далмацију, робили и убијали по Равним Котарима, у Омишу, Нину, Макарској, Шибенику, Трогиру, и стигли и под зидине утврђеног Сплита, Марулић мирно седи на острву Шолти, и пријатељу Наталису, који му с тоном пребацивања јавља за народну несрећу, пише: да ће све то проћи, и да је важно само вечно блаженство које нас на крају чека. Али се ипак узбудио, вратио у своје место, и као последње своје дело на латинском језику спремио посланицу папи Хадријану VI: преклиње га да чини што може да окупи све хришћанске народе против Турака. А кад је описао папи страдања свога народа, додао је: „То што ти кажем сад, нисам читао, него видео и чуо“.

Марулићево дело се више не чита, али је оно ипак живо легло у основе југословенског културног живота. Име Марулићево не брише се из онога што морају познати студенти свег света који проучавају дух Средњег века; и то име не може изостати ни из чисто књижевних студија домаћих наших писаца и песника. Најзад, у самом делу Марулићеву има материјала који је тековина вечне људске мудрости. Прелиставање тог дела, било оног латинског, било оног на језику „словинском“, или како Јагић рече, на језику далматинских Славена, или како данас кажу, на језику хрватском — занимљиво је и корисно и данас. И чисто психолошки је вредно проhodати трагом Марулићева рада: бежао је од сухих умних вежбања сколастике, јер га је вукло да говори душама великог броја људи. Штета што је одвише једнолико говорио. Али, до Бога је пут ~~далек~~, и један.

Исидора Секулић

Свест и узрочност

Ради потпуније карактеристике човечје душе потребно је овде скренути пажњу на однос свести према закону узрочности и указати на неке особине душевних садржаја.

Као што је напред утврђено закон узрочности јесте свеопшти закон свеколиког збивања у спољашњем свету за које он важи неизменљиво и безизузетно. Но важење закона за човечју свест је делимично. Он важи у потпуности за сваку ону

свесну радњу која настаје у свести нужно детерминована дејством неке вансвесне стварности на свест као њеним узроком. Јасно је, у смислу ранијих разматрања, да ова спољна дејства морају бити нарочитим актом свести трансформисана у одређене душевне садржаје да би се могли појавити као узроци који нужно детерминују радњу свести. Такви садржаји свести, долазећи споља, принудно се појављују у свести и у случају да су довољно